

รัฐกับสิทธิในทรัพย์สินจากกฎหมายตราสามดวง*

Government and Property Rights under the Three Seals Law

เรื่องวิทย์ ลิ้มปนาท**

บทคัดย่อ

งานศึกษาเรื่องรัฐกับสิทธิในทรัพย์สินจากกฎหมายตราสามดวง พบว่ารัฐมีการจัดสรรทรัพย์สินตามโครงสร้างสังคมคือระบบศักดินา ทำให้เจ้านายและขุนนางมีสิทธิในการครอบครองทรัพย์สินมากกว่าไพร่และทาส อย่างไรก็ตามรัฐก็มีมาตรการทางกฎหมายในการจัดการที่ดิน ทำให้คนทุกสถานภาพสามารถที่จะได้มาซึ่งที่ดินทำกินเพื่อประโยชน์ของรัฐ ขณะเดียวกันรัฐมีมาตรการในการดูแลการครอบครองไพร่ทาสผู้คนของเจ้านายและขุนนาง ที่จะควบคุมและป้องกันแรงงานทาสมิให้มีการขาดเจ็บ สูญเสีย ซึ่งจะเป็นผลดีต่อการผลิตและได้มาซึ่งสินค้า ส่วนการจัดการมรดก รัฐมีมาตรการที่จะนำทรัพย์สินบางส่วนของเจ้านาย ขุนนาง และเศรษฐีคนชาติ กลับคืนสู่พระคลังของรัฐ เห็นได้ว่า รัฐเข้ามามีส่วนในการจัดการสิทธิในที่ดิน ไพร่ทาส และจัดการมรดกเพื่อช่วยเสริมสร้างความมั่งคั่งและมั่นคงของรัฐ

คำหลัก: สิทธิ, ทรัพย์สิน, กฎหมายตราสามดวง, ที่ดิน, มรดก

ABSTRACT

According to the study on the government and the property rights under the Three Seals Law, the government allocated properties based on the social structure of the Sakdina system, making lords and nobles have more rights in property possession than commoners and slaves did. However, the

* บทความวิจัยนี้ปรับปรุงจากงานวิจัยเรื่อง แนวคิดสิทธิในทรัพย์สินจากกฎหมายตราสามดวงของผู้เขียน โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากเงินรายได้ปีงบประมาณ ๒๕๕๓ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

** อาจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

government had legal measures for land management, enabling people of all statuses to acquire land to assure the government benefits. Meanwhile, the government applied measures to govern the possession of commoners and slaves by the nobles and the lords to control and prevent the slave labor from injuries and losses, which was beneficial for production and product acquisition. For the administration of estates, the government had measures to bring some parts of the nobles, the lords and the wealthy people's properties back to the treasury. These measures have indicated that the government took part in the administration of rights in land, commoners and slaves as well as estates to strengthen the government wealth and stability.

Keywords: Right, Property, Three Seals Law, Land, Estate

การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาเพื่อทำความเข้าใจสถานภาพของบุคคลทางสังคม โดยส่วนมากจะเป็นการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์สังคมเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่งานศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยาจะมีแนวทางการศึกษาในกลุ่มหลัก ดังนี้คือ (วรพร ภู่งศ์พันธุ์, 2545)

1. แนวทางการศึกษาที่ใช้แนวคิดทิมาร์กซ์
2. แนวทางการศึกษาที่ใช้อยู่ในปัจจุบันภายใต้กรอบแนวคิดทางเศรษฐกิจและสังคม
3. แนวทางการศึกษาที่มองว่าปัจจัยภายนอกมีส่วนทำให้การค้าของอยุธยาเปลี่ยนแปลงไป

4. แนวทางการศึกษาที่เน้นตัวสินค้าในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

งานศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยาแนวทางเหล่านี้ จะพบว่าเกือบทั้งหมดให้ความสำคัญกับสภาพเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ รวมถึงชนิดของสินค้าในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นหลัก แม้ว่างานศึกษาแนวคิดทิมาร์กซ์จะให้ภาพความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสถานภาพต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ แต่ก็เป็นการมองผ่านทฤษฎีมาร์กซิส ที่ทำให้ภาพความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในสมัยอยุธยาเป็นภาพที่ค่อนข้างกดขี่ดูตรีระหว่างชนชั้นตามแนวคิดที่กำกับการศึกษาอยู่

การศึกษาในบทความนี้ เป็นการช่วยต่อเติมภาพความเข้าใจเกี่ยวกับสถานภาพของบุคคลในสังคมให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ผ่านการพิจารณาในด้านเศรษฐกิจ โดยเสนอถึงประเด็นรัฐกับสิทธิในทรัพย์สินจากกฎหมายตราสามดวงว่า รัฐในสมัยอยุธยา มีการจัดการสิทธิในทรัพย์สินของเอกชน โดยพิจารณาการได้มา และการครอบครองทรัพย์สิน

ทรัพย์สินสมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยามีการจำแนกทรัพย์สิน ดังที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงพบว่า มีความแตกต่างจากปัจจุบัน จะเห็นได้จากมีการใช้เกณฑ์ของการมีชีวิตมาใช้ในการจำแนกประเภทของทรัพย์สิน ในพระไอยการมรดกได้กล่าวถึงประเภทของทรัพย์สินในสมัยโบราณไว้ว่า “ให้เอาทรัพย์สินอันเป็นสะวีญาณกะทรัพย์ และะวีญาณกะทรัพย์ทั้งสองประการนั้นแบ่งปันให้แก่บิดามานดาแลลูกหลานชายหญิงแห่งผู้มรดกานั้น” (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 2) ซึ่งทรัพย์สินทั้งสองประเภทนี้ มีความหมายดังนี้

“สะวีญาณกะทรัพย์” หมายถึง สิ่งที่มีวิญญาณหรือชีวิต ได้แก่ ข้าทาสบริวาร สัตว์พาหนะ และสัตว์เลี้ยง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย หมู เป็นต้น

“อะวีญาณกะทรัพย์” หมายถึง สิ่งที่ไม่มีความรู้หรือชีวิตซึ่งนับเป็นทรัพย์สิน ได้แก่ เงิน ทอง ที่ดิน เสื้อผ้า เครื่องประดับ เป็นต้น

จากประเภทของทรัพย์สินที่กล่าวมา การศึกษาในที่นี้จะขอกล่าวถึงรายละเอียดของการจัดการทรัพย์สิน ซึ่งรัฐเข้ามามีส่วนในการจัดการให้บุคคลต่าง ๆ สามารถครอบครองทรัพย์สินที่สำคัญ เช่น ที่ดิน แรงงาน โดยใช้โครงสร้างของระบบศักดินา การสืบทอดทรัพย์สินจากมรดกในการได้มาและครอบครองทรัพย์สิน

โครงสร้างสังคม กับการจัดสรรทรัพย์สิน

ในสมัยอยุธยาการได้มาซึ่งทรัพย์สินจะมาจากบทบาทรัฐ ในการจัดการให้บุคคลแต่ละคนสามารถแสวงหาหรือได้มาซึ่งทรัพย์สินต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคมตามโครงสร้างของระบบศักดินาเป็นหลัก อันจะมีผลต่อการได้มาซึ่งทรัพย์สินด้วยวิธีอื่น เช่น การสืบทอดทรัพย์สินจากมรดก การทำมาหาได้ เป็นต้น ดังนั้นในที่นี้จะขอกล่าวถึงโครงสร้างทางสังคมในระบบศักดินาว่า

มีผลต่อการได้มาซึ่งทรัพย์สินอย่างไร

สังคมไทยสมัยอยุธยา มีโครงสร้างการแบ่งคนออกเป็นหลายชนชั้น โดยมีพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนสมมติเทพเป็นผู้อยู่สูงสุดในโครงสร้างทางสังคม และมีเจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส เป็นผู้ใต้ปกครอง โดยบุคคลแต่ละชนชั้นนี้มีสถานะและหน้าที่ต่อรัฐที่แตกต่างกัน ซึ่งจะมีผลต่อการได้มาซึ่งทรัพย์สิน การทำมาหากินและการครอบครองทรัพย์สินด้วย ดังนั้นจะขอกกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของชนชั้นต่าง ๆ ดังนี้

เจ้านาย คือ ผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ อาจเรียก พระราชวงศ์ เจ้านายมีหน้าที่ในการช่วยเหลือพระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมือง โดยอาจมีตำแหน่งในระบบการปกครอง ส่วนในยามสงคราม เจ้านายมีหน้าที่ในการช่วยราชการทำสงคราม การทำหน้าที่ช่วยพระมหากษัตริย์ทั้งในการปกครองและการทำสงคราม เจ้านายจะมีไพร่ในสังกัดเป็นฐานกำลังในการทำตามคำสั่ง โดยไม่ต้องไปทำงานอื่นใดให้กับรัฐ เจ้านายจะมีอภิสิทธิ์ที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ไม่ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ ที่ดินของเจ้านายสามารถทำกินได้โดยไม่ถูกเก็บภาษี นอกจากนี้เจ้านายยังมีรายได้จากเบี้ยหวัดรายปีที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้ เจ้านายที่ทรงกรมจะมีรายได้จากบรรณาการที่ไพร่ในสังกัดจะนำบรรณาการมาให้ รวมทั้งผลผลิตในที่ดินที่สามารถนำไปค้าขายได้อีก จึงเห็นได้ว่าเจ้านายอยู่ในฐานะที่สามารถจะครอบครองทรัพย์สิน ทั้งทรัพย์สินที่มีชีวิตตั้งแต่คน (ไพร่, ทาส) สัตว์ และทรัพย์สินที่ไม่มีชีวิต (ที่ดิน เงินทอง และของมีค่าอื่น ๆ)

ขุนนาง คือ สามัญชนที่ถวายตัวเข้ารับราชการ และได้รับแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ให้มียศ ตำแหน่ง และศักดินา โดยมียศที่พระราชทานแก่ขุนนาง ตั้งแต่ระดับพัน หมื่น ขุน หลวงเมือง พระ ขึ้นไปจนถึงออกญา พระยา และเจ้าพระยา ในการพระราชทานยศแก่ขุนนางผู้ใดก็ตาม ขุนนางนั้นจะได้รับพระราชทานราชทินนามประกอบยศด้วยพร้อมกัน โดยบุคคลที่จะเป็นขุนนางนี้ต้องมีศักดินา 400 ขึ้นไปจนถึง 10,000 โดยจำนวนศักดินานี้จะเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่าขุนนางผู้ใดมีฐานะความสำคัญที่เหนือกว่ากัน นอกจากนี้ขุนนางจะยังได้รับเครื่องยศพระราชทานมีเสื้อผ้า สัปทน ลอมพอก เจียดหมาก เจียดน้ำ พานหมาก เสลี่ยงคานหาม และเครื่องสรรพาวุธ ซึ่งของพระราชทานเหล่านี้เรียกว่า เครื่องพัชฌยา เป็นทรัพย์สินประกอบยศ และไม่ตกเป็นมรดกแก่ทายาท เมื่อขุนนางที่ได้รับ

เครื่องพิชิตยาตายลง ทายาทต้องนำส่งเครื่องพิชิตยานี้คืนให้แก่หลวง

ขุนนางมีหน้าที่ในการช่วยพระมหากษัตริย์ดูแลปกครองไพร่พลประจำกรม กองต่าง ๆ ที่ขุนนางได้รับพระราชทานแต่งตั้งตำแหน่งในราชการ เช่น เสนาบดี เจ้ากรม จางวาง ปลัดกรม สมุหบาญชี เจ้าเมือง ปลัดเมือง นายระวาง ยกกระบัตร เป็นต้น โดยมีไพร่หลวงสังกัดกรมกองเหล่านั้น ขุนนางอาจมีไพร่สมไว้ใช้งานส่วนตัวได้ ในยามสงครามขุนนางจะต้องเกณฑ์ไพร่พลในสังกัดไปร่วมรบตามที่ได้รับคำสั่งจากพระมหากษัตริย์ ขุนนางมีอภิสิทธิ์ไม่ต้องเสียภาษีและไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ซึ่งสิทธินี้ครอบคลุมถึงลูกหลานของขุนนางด้วย ขุนนางไม่มีเงินเดือนประจำ แต่มีรายได้ส่วนหนึ่งจากการทำหน้าที่ ที่ระบุในตำแหน่งที่ตนเองได้รับแต่งตั้ง โดยจะได้รับส่วนแบ่ง เช่น จากการเก็บภาษีอากร ค่าธรรมเนียมต่าง ๆ รวมทั้งเมื่อทำความดีความชอบ พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานเบี้ยหวัดเป็นรางวัลให้กับขุนนาง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความดีความชอบ นอกจากนี้ขุนนางยังอาจได้รับบรรณาการต่าง ๆ ที่ไพร่ในสังกัดนำมาให้อีกด้วย ดังนั้น ขุนนางจึงอยู่ในสถานะที่สามารถครอบครองทรัพย์สินประเภทต่าง ๆ ได้ โดยขุนนางจะมีการครอบครองทรัพย์สินมากน้อยเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับโอกาสของการแสวงหาทรัพย์สินให้เพิ่มพูนขึ้นมาในชีวิตของขุนนางแต่ละคน

ไพร่ คือ สามัญชนส่วนใหญ่ที่อยู่ภายใต้การปกครองของระบบไพร่ ไพร่เป็นราษฎรทั่วไปในสังคมที่มีศักดินาตั้งแต่ 10 จนถึง 25 และหากไพร่นั้นเข้ารับราชการ ก็จะได้รับศักดินาที่สูงขึ้นเป็นลำดับ ไพร่ถือเป็นแรงงานหลักของสังคมอยุธยา โดยไพร่จะแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ไพร่หลวง และไพร่สม ไพร่หลวงทำงานราชการให้กับหลวงหรือพระมหากษัตริย์ ไพร่หลวงในหลายพื้นที่ซึ่งอยู่ห่างไกลจะส่งส่วยแทนการเกณฑ์แรงงานหรือทำราชการมาให้รัฐ จึงเรียกว่า ไพร่ส่วย โดยส่งส่วยเป็นผลผลิตที่มีในท้องถิ่นที่ไพร่อาศัยอยู่ หรือส่งเป็นเงินแทน ส่วนไพร่สมทำงานส่วนตัวให้กับเจ้านายหรือขุนนาง รัฐอยุธยาจะใช้แรงงานจากไพร่ในงานสาธารณะต่าง ๆ เช่น ขุดคลอง สร้างกำแพง แนวเมืองหรือถนนหนทางต่าง ๆ สถานะการเป็นไพร่หลวงและไพร่สมนี้อาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ ดังปรากฏมีความพยายามของไพร่หลวงที่จะหลบหนีออกจากการเป็นไพร่หลวงเพื่อมาเป็นไพร่สมหรือทาส ขณะเดียวกันก็มีความพยายามของพระมหากษัตริย์ ที่จะทำให้ไพร่สมเปลี่ยนมาเป็นไพร่หลวง ดังเมื่อเจ้านายสิ้นพระชนม์ ไพร่สมในสังกัดก็就会被เปลี่ยนมาเป็นไพร่หลวง

(ม.ร.ว. อคิน ทรัพย์พัฒน, 2535, หน้า 72)

ไพร่เมื่อถึงเกณฑ์การขึ้นทะเบียนรับราชการ¹ จะต้องขึ้นทะเบียนเข้าสังกัดมูลนาย ซึ่งเจ้านายและขุนนางเป็นผู้ปกครองหรือมูลนาย การขึ้นทะเบียนเป็นไพร่ในสังกัดนี้มีความสำคัญอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องสิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองทางกฎหมาย หากไม่ขึ้นทะเบียนในสังกัดมูลนายก็จะไม่ได้รับความคุ้มครอง เช่น ไม่มีสิทธิในที่ดิน ไม่มีสิทธิได้รับความยุติธรรมจากศาลในฟ้องร้องคดี ไพร่มีหน้าที่ทำงานตามที่เจ้านายหรือขุนนางสั่ง โดยงานส่วนใหญ่เป็นการใช้แรงงานในงานโยธาต่าง ๆ หรือไม่ก็ถูกเกณฑ์ไปราชการสงคราม

ไพร่ไม่ว่าจะเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมก็ตาม มีหน้าที่ต้องทำงานให้กับมูลนายในสังกัด โดยหลักฐานที่ปรากฏในสมัยอยุธยาระบุแต่เพียงระยะเวลาของการทำงานของไพร่หลวงว่าต้องรับราชการทำงานให้หลวงปีละหกเดือน หรือไม่ก็ต้องจ่ายเงินค่าราชการปีละหกบาท ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงมีการปรับค่าราชการขึ้นเป็นสิบสองบาท ส่วนไพร่สมไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับระยะเวลาของการรับราชการ กว่าที่จะพบหลักฐานว่า มีความแตกต่างกันในเรื่องระยะเวลารับราชการก็เข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ (ชัย เรื่องศิลป์, 2539, หน้า 186-187) การใช้เวลาส่วนหนึ่งของชีวิตให้กับการรับราชการ จึงทำให้ไพร่มีข้อจำกัดของการใช้เวลาในการทำมาหากิน ดังนั้นโอกาสในการสะสมความมั่งคั่งเพื่อให้ได้มาซึ่งการครอบครองทรัพย์สินจึงมีข้อจำกัดพื้นฐานในเรื่องเวลา หรือหากไม่ไปทำงานให้กับราชการก็ต้องเสียเงินแทน การสะสมทรัพย์สินต่าง ๆ จึงมีข้อจำกัดกว่าเจ้านายและขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง

อย่างไรก็ตาม ไพร่ก็เป็นคนกลุ่มหนึ่งที่เข้าสู่สังคมการค้าด้วย ในฐานะกลุ่มพ่อค้าแม่ขาย (วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, 2550, หน้า 149-161) ดังนั้น การทำมาหาได้จากการค้าเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทอง คงเป็นอีกวิธีหนึ่งของการได้ทรัพย์สินของไพร่

ทาส คือ กลุ่มคนที่มีใ้มูลนายเช่นเจ้านายและขุนนาง แต่มีโอกาที่จะได้อยู่ใกล้ชิดมูลนาย เพื่อคอยทำงานรับใช้ให้กับมูลนาย เพราะมูลนายเป็นผู้ที่มีกำลัง

¹ ประกาศกำหนดอายุบุคคลที่เป็นจกรรจแลปลดชะรา รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ กล่าวถึงการเกณฑ์ในอดีตมิได้ใช้เกณฑ์อายุ แต่ใช้รูปพรรณสัณฐานเป็นเกณฑ์ว่ามีความสูงสองศอกคืบ และมีอายุเป็นวัยรุ่น

ทรัพย์และความนิยมที่จะมีทาสไว้ในครอบครอง ส่วนใหญ่มูลนายจะได้ทาสมาจากการกัณฑ์เยี่ยมสิน ทาสทั้งหมด 7 ประเภท ได้แก่ ทาสสินไถ่ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสที่ได้รับมาด้วยการรับมรดก ทาสที่มีผู้ยกให้ ทาสที่ได้มาจากการที่นายเงินไปช่วยให้พ้นจากโทษทัณฑ์ ทาสที่ช่วยจากทุพริกขภัย และทาสเชลย เห็นได้ว่าการมีสถานภาพเป็นทาสนั้น ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับการขาดแคลนทรัพย์สินเงินทองเป็นพื้นฐาน จึงต้องขายตัวลงเป็นทาสเพื่อให้มูลนายใช้เป็นแรงงาน หรือไม่ก็ขายบุตรหรือภรรยาลงเป็นทาส หรือไม่ก็ตกเป็นเชลยจากการพ่ายแพ้สงคราม

ทาสไม่มีสิทธิในแรงงานและชีวิตของตนเองมากนัก ทาสต้องทำงานให้กับนายเงินของตนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม แม้ทาสจะเป็นชนชั้นล่างสุดของสังคมมีศักดิ์นา 5 แต่ก็ยังเป็นเจ้าของทรัพย์สินได้บ้าง สามารถทามรดกหรือสัญญา และมีสิทธิที่จะไถ่ถอนตัวเองออกจากการเป็นทาส (ยกเว้นทาสเชลย)

จากโครงสร้างทางสังคมที่กล่าวมา จะพบว่า สังคมในสมัยอยุธยา นั้นมีระดับชนชั้นที่แตกต่างกันตามโครงสร้างของระบบศักดินา ซึ่งมีผลต่อการได้มาซึ่งทรัพย์สิน โดยทรัพย์สินที่บุคคลทุกสถานภาพได้มาแล้วถือว่ามีกรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ไม่มีผู้ใดมีสิทธิคัดค้านเลย คือ การพระราชทานทรัพย์สินจากพระมหากษัตริย์ ดังที่มีการบัญญัติไว้ในพระอัยการเบ็ดเสร็จ ว่า

“สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวให้พระราชทานรางวัลทรัพย์สินเสื้อผ้าโคระบือเงินทองอากรเรือกสวนพัศดูทรัพย์สินสิ่งใด ๆ แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินท่านว่าเปนสิทธิ แม้นใครผู้ใดมากกล่าวพิภาษสิ่งสิ้นสรรพเหตุข้างมาข้าคนโคกระบือซึ่งพระราชทานนั้น ท่านมิให้ว่าเลย แม้นเขาผู้ได้สิ้นพัตยานั้นล้มตาย แลพี่น้องลูกหลานเขายัง ได้สินนั้นเปนสิทธิแล”

(พระอัยการเบ็ดเสร็จ มาตรา 65)

กล่าวโดยสรุป การพระราชทานทรัพย์สินจากพระมหากษัตริย์เป็นการได้มาซึ่งทรัพย์สินในเบื้องต้นที่บรรดาเจ้านายและขุนนางจะได้มา ขณะเดียวกันไพร่และทาสที่เป็นเสมือนทรัพย์สินของเจ้านายและขุนนาง ก็สามารถที่จะครอบครองทรัพย์สินอื่น ๆ ที่จำเป็นในการดำรงชีพ รวมทั้งอาจแสวงหาทรัพย์สินเพิ่มเติมขึ้นจากโอกาสที่เปิดกว้างในระบบเศรษฐกิจสังคมของอยุธยา

สังคมอยุธยามีการค้าภายในที่มีพลวัตอย่างกว้างขวาง การค้าขายมีความคึกคักเป็นอย่างมาก เพราะมีตลาดจำนวนมาก แบ่งเป็นตลาดบกและตลาดน้ำ

(ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), 2546, หน้า 270-273) เฉพาะในกรุงเทพฯ มีจำนวนถึง 61 ตลาด ส่วนตลาดนอกกำแพงพระนครมีตลาดบก 30 แห่ง ตลาดน้ำ 4 แห่ง และสถานที่ค้าขายนอกกรุงอีก 52 แห่ง (คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม, 2555, หน้า 6-10 และหน้า 19-24) บรรยากาศทางเศรษฐกิจที่มีความตื่นตัวในการซื้อขายแลกเปลี่ยน ทั้งในเมืองอยุธยาและเมืองต่าง ๆ ในราชอาณาจักร ทำให้มีกลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในระบบเศรษฐกิจจำนวนมาก ซึ่งมีทั้งชาวต่างชาติและไพร่ทาสในสังกัดมูลนาย

กลุ่มพ่อค้าแม่ขายจึงเป็นกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับคนหลายกลุ่ม ตั้งแต่การแสวงหา การผลิต และการนำสินค้ามาสู่ตลาด การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่นนี้ทำให้สังคมการค้าเกิดขึ้นอย่างแท้จริง และมีการขยายตัวเชื่อมโยงกับการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยพระมหากษัตริย์ (ราชวงศ์สุโขทัย) เป็นต้นมา ซึ่ง สุธาสัย ยิ้มประเสริฐ (2548) สรุปว่า "เป็นระบบเศรษฐกิจแบบไม่ทำเองใช้เอง" สภาพเศรษฐกิจเช่นนี้เป็นช่องทางแสวงหารายได้ของพ่อค้าทั้งชาวไทยและต่างประเทศ

รัฐกับการครอบครองที่ดิน ที่นาของเอกชน

การประกาศกฎหมายเรื่องเกี่ยวกับที่ดิน กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ว่า ทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั่วราชอาณาจักร ดังความว่า "ที่ในแว่นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยามหาดิลกภพรัตนราชธานีบุรีรมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลาย ผู้เป็นเจ้าของดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหาได้" (พระอัยการเบตเสจร มาตรา 52) จากกฎหมายนี้แสดงให้เห็นว่า แนวคิดในการเป็นเจ้าของที่ดินในสมัยอยุธยานั้น มีแนวคิดที่ว่าที่ดินในราชอาณาจักรนั้นเป็นของพระมหากษัตริย์ การเข้าอยู่อาศัยครอบครองนั้นเป็นการพระราชทานหรือทรงพระกรุณาให้เข้าอยู่อาศัยทำกิน และหากพระมหากษัตริย์ ทรงประสงค์ที่ดินแห่งใด ก็ทรงที่จะโปรดให้ราษฎรออกไปจากที่ดินนั้นโดยมิต้องจ่ายค่าเช่าใด ๆ

ด้วยแนวคิดที่ว่าที่ดินเป็นของพระมหากษัตริย์ การเข้าทำกินหรือหาประโยชน์จากที่ดินจึงต้องมีหลักเกณฑ์กำหนดว่า บุคคลต่าง ๆ สามารถมีฐานะในทางการปกครองและสังคม ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเข้าครอบครองหรือใช้ประโยชน์จากที่ดิน โดยมีการกำหนดระบบศักดินา² ที่กำหนดให้แต่ละบุคคลมีสถานะที่แตกต่างกัน

ตามศักดิ์นาของแต่ละบุคคล การกำหนดศักดิ์นาสำหรับขุนนางมีศักดิ์นาตั้งแต่ 400 จนถึงขุนนางระดับสูง เช่น พระยา หรือเจ้าพระยามีศักดิ์นาสูงสุดได้ไม่เกิน 10000 ส่วนในกลุ่มคนทั่วไป ได้แก่ ไพร่และทาสนั้น ก็กำหนดให้มีระดับลดหลั่นกันไป จนถึงศักดิ์นาต่ำสุด คือ ยาก วณิก ทาส ลูกทาส ให้มีศักดิ์นาคนละ 5 (ดูรายละเอียดในพระไอยการลักษณะตำแหน่งนาพลเรือน มาตรา 28) ศักดินาที่แตกต่างกันนี้ ย่อมนำมาซึ่งฐานะทางสังคมการเมือง ที่มีผลต่อการเข้าครอบครองที่ดิน แรงงาน เพื่อใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม แม้ในหลักการพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดิน แต่มีได้ทรงหวงแหนที่ดินนั้นไว้ พระมหากษัตริย์ทรงเชิญชวนให้ราษฎรเข้าอยู่และทำกินบนที่ดินในราชอาณาจักร เห็นได้จากหลายมาตราของกฎหมายตราสามดวง เช่น “อนึ่งป่าดงทุ่งว่างร้างเทร หากผู้อยู่ทำมาหากินมิได้ แลผู้ใดชักชวนราษฎรให้เข้ามาทำมาหากิน เอาส่วยสาอากรขึ้นพระคลัง บำนานเป็นลหุ” (พระไอยการกระบดศึก มาตรา 63) หรือ “มาตราหนึ่ง ถ้าที่นอกเมืองหลวงอันเปนแคว้นแคว้นกรุงศรีอยุธยา ไร่ที่ราษฎร อย่าให้ซื้อขายแก่กัน อย่าละไว้ให้เปนทำเนเปลา แลให้นายบ้าน นายอำเภอร้อยแขวง แลนายอากอจัดคนเข้าอยู่ในที่นั้น” (พระไอยการเบดเสจร มาตรา 54) หรือหากที่นั้นถูกทิ้งร้างไว้ 9-10 ปี ให้แขวงจัดให้ราษฎรซึ่งหาที่มีได้ นั้นอยู่ อย่าให้ที่นั้นถูกทิ้งร้าง (พระไอยการเบดเสจร มาตรา 52) ซึ่งหากพิจารณาจากกฎหมายตราสามดวง พบว่า การจะได้มาซึ่งที่ดินหรือที่นานั้นมีวิธีการต่าง ๆ สรุปได้ดังนี้

1. การได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานที่ดินให้แก่บุคคลต่าง ๆ เนื่องมาจากการทำความดีความชอบ ซึ่งมีการระบุถึงตัวเลขศักดิ์นาลดหลั่นกันตามยศ ตำแหน่ง และบรรดาศักดิ์ เช่น สมเด็จเจ้าพระยา 30000 เจ้าพระยา 10000 พระยา 1000-

² แนวคิดเกี่ยวกับระบบศักดิ์นา มีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับตัวเลขศักดิ์นาทำตำแหน่งต่าง ๆ ว่ามีความหมายอย่างไร เช่น เห็นว่าตัวเลขเหล่านี้หมายถึง จำนวนไพร่ในความควบคุมของมูลนายมากกว่าที่จะหมายถึงที่ดินในความครอบครอง (ควอริช เวลส์, 2519 , หน้า 78-79; มานพ ถาวรวิวัฒน์สกุล, 2536, หน้า 147-149) ส่วน วินัย พงศ์ศรีเพียร เห็นว่าตัวเลขที่ปรากฏอยู่ท้ายตำแหน่ง คือ นาแห่งศักดิ์ ซึ่งเป็นนาในเชิงสัญลักษณ์ เป็นเครื่องกำหนดศักดิ์หรืออำนาจหรือฐานะทางการเมืองและสังคม ไม่ใช่การครอบครองที่นาจริง ๆ (วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณานุกรม), 2549, หน้า 48-50)

10000 พระ 1000-5000 หลวง 800-3000 ชุน 200-1000 หมื่น 200-800 พัน 100-400 (ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, 2518, หน้า 209) ซึ่งจะมีการพระราชทานที่ดินให้กับขุนนางเหล่านี้ด้วย

2. การได้รับมรดกตกทอดจากบรรพบุรุษ

กฎหมายได้กำหนดให้ที่ดินเป็นมรดกตกทอดแก่ลูกหลานได้ทำมาหากินในที่ดินนั้นสืบต่อไปได้ ทั้งนี้เพราะที่ดินนั้นได้มีการหักล้างถางพงมาก่อน จึงควรตกแก่ทายาท ดังการรับรองสิทธิในที่ดินของรัฐที่มีต่อเรื่องดังกล่าวว่า “มาตราหนึ่ง หัวป่าแลที่มีเจ้าของสืบสั่ง แลผู้นั้นตายได้แก่ลูกหลาน ถ้าแลผู้ใดไปแผ้วถางเอาเอง ท่านว่าคนผู้นั้นบังอาจ ให้ใหม่ลาหนึ่ง เปนสินไหมกึ่ง พินัยกึ่ง คั้นที่นั้นให้แก่พี่น้อง ลูกหลานมัน” (พระอัยการเบ็ดเสร็จ มาตรา 55) สิทธิเหนือที่ดินซึ่งจะตกแก่ทายาทนี้ แม้แต่ขุนนางชั้นเจ้าเมืองก็ไม่มีสิทธิที่จะเข้าไปทำนาในที่ดินนั้น ดังที่กฎหมายระบุว่า “มาตราหนึ่ง นาอยู่ในท้องที่แห่งราษฎรร้าง หาผู้รับแก้ส่วยหลวงต่อเจ้าเมืองหมีได้ แลเจ้าเมืองเอานานั้นทำ แลมีผู้ออกมาว่าเป็นลูกหลานพ่อแม่ตายาย เจ้าของนาจะเอานานั้นทำ แลพิจารณาเป็นสัจใช้ ให้คงนาแก่เขา แลให้เจ้าเมืองเรียกเอาส่วยเข้าพระคลังท่านแล” (พระอัยการเบ็ดเสร็จ มาตรา 43)

3. การบุกเบิกหักร้างถางพงจับจองที่ทำกิน

การจับจองที่ดินทำกินต้องมีการแจ้งให้กับมูลนายได้รับรู้และแจ้งต่อเจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายคือ นายน้ำ นายอกร เสนากำนันนา ว่าต้องการทำกินในพื้นที่ใด ตำบลใด เจ้าหน้าที่จะเขียนฎีกาโฉนดให้ไว้แก่ผู้ “เล็กร้างไถ่นสร้างใหม่” เป็นการรับรองว่าผู้นั้นได้ไถ่นสร้างเล็กร้างที่ตำบลนั้นขึ้นในปีนั้น ถ้าไม่บอกเจ้าหน้าที่ ถูกจับได้จะถูกลงโทษ 6 สถาน และปรับใหม่เรียกเอาค่าหางข้าวย้อนหลังไปปีหนึ่ง (พระอัยการเบ็ดเสร็จ มาตรา 43 และพระราชกำหนดเก่า 44) แสดงให้เห็นว่าการบุกเบิกจับจองที่ดินทำกินต้องมีการแจ้งให้กับมูลนายได้รับรู้ และแจ้งต่อเจ้าหน้าที่เพื่อที่จะมีการตามเก็บภาษีหางข้าวให้กับรัฐได้

4. การที่เจ้าเมืองหรือขุนนางจัดคนเข้าอยู่ทำกิน

การได้มาซึ่งที่ดินอีกวิธีหนึ่ง คือ การที่เจ้าเมืองหรือขุนนางได้จัดคนเข้าอยู่อาศัยทำกินในพื้นที่นอกกรุงศรีอยุธยา ที่ดินที่มีการจัดสรรนั้นก็จะเป็นสิทธิแก่ผู้ครอบครองทำกินได้ ดังกฎหมายระบุว่า “มาตราหนึ่ง ถ้าที่นอกเมืองหลวงอันเปนแคว้นแคว้นกรุงศรีอยุธยา ใช้ที่ราษฎร อย่าให้ซื้อขายแก่กัน อย่าละไว้ให้เป็น

ทำเนียบปล่า แลให้นายบ้านนายอำเภอร้อยแขวง แลนายอากรจัดคนเข้าอยู่ในที่นั้น” (พระอภัยการเบตเสวจ มาตรา 54) แสดงให้เห็นว่ารัฐอยุธยามีความต้องการที่จะให้มีการใช้ที่ดินเพื่อประโยชน์ในการทำกินมาก ดังนั้นเมื่อที่ดินว่างเปล่า เจ้าเมืองจึงมีอำนาจหน้าที่ที่จะสามารถจัดคนเข้าอยู่ทำกินได้ ทั้งนี้เพราะจะทำให้รัฐสามารถเก็บภาษีอากรได้มากตามไปด้วย

5. การซื้อที่ดินเรือกสวนไร่นา

การซื้อที่ดิน ที่นาเป็นอีกวิธีหนึ่งในการได้ที่ดินมา ดังปรากฏกฎหมายกล่าวถึงการซื้อขายที่ดินว่า “มาตราหนึ่ง ซื้อไร่นาเรือกสวนมีเอกสารเป็นค้ำับ” (พระอภัยการเบตเสวจ มาตรา 62) แสดงให้เห็นว่ามีการนำที่ดินไปซื้อขายกัน แม้ว่าในบันทึกของชาวต่างชาติจะมีความเห็นว่า การซื้อขายที่ดินนั้นไม่เป็นที่นิยมในสมัยนั้น (ลาลูแบร์, 2510, หน้า 233, 316) แต่ก็คงมีการใช้วิธีนี้ในการได้ที่ดินเพิ่มเติมในการทำมาหากิน

การได้มาซึ่งที่ดินด้วยวิธีต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ แม้ว่าคนทุกสถานะจะสามารถที่จะครอบครองที่ดินได้ และในหลักการพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดินที่สามารถจะเรียกเอาที่ดินคืนได้ แต่พระมหากษัตริย์ก็มีได้ทรงหวงแหนดินนั้นไว้ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชาโบายส่งเสริมให้ราษฎรได้เช่าทำกินบนที่ว่างเปล่า เชิญชวนให้ราษฎรเข้าอยู่ในที่ดิน แสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ทรงโปรดให้มีการใช้ประโยชน์ในที่ดินให้มากที่สุด เพื่อประโยชน์ของรัฐที่จะสามารถเก็บภาษีอากรได้มากขึ้นตามไปด้วย

รัฐกับการครอบครองข้าทาสผู้คนของเจ้านายและขุนนาง

การครอบครองผู้คนในสังคมอยุธยา มีลักษณะที่กำหนดให้ผู้ที่มิอำนาจเป็นใหญ่เหนือผู้ใต้ปกครองนั้นต้องอยู่ภายใต้การดูแลของผู้มีอำนาจเหนือกว่า ซึ่งในสมัยอยุธยาจะมีลักษณะของผู้คนที่อยู่ในอำนาจสองรูปแบบความสัมพันธ์ คือ 1) ความสัมพันธ์ระหว่างไพร่ทาสกับเจ้านายและขุนนาง และ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างลูกกับพ่อแม่ หรือภรรยากับสามี (เรื่องวิทย์ ลิ้มปนาท, 2557) การศึกษาในบทความนี้จะกล่าวเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างไพร่ทาสกับเจ้านายและขุนนาง

การได้มาซึ่งไพร่สมของเจ้านายและขุนนางนั้น เป็นการได้มาจากการ

พระราชทานของพระมหากษัตริย์ ที่พระราชทานยศศักดิ์ พร้อมเครื่องยศต่าง ๆ ให้แก่เจ้านายและขุนนาง พร้อมนี้ก็จะพระราชทานไพร่สมมาเป็นบริวารกับเจ้านายและขุนนางนั้นด้วย ดังปรากฏในพระไอยการลักษณะมรดก ว่า “มาตราหนึ่ง สมเด็จพระพุทธิเจ้าอยู่หัวพระราชทานผู้คนข้างม้าแลทรัพย์สินของแก่ผู้ใด ก็เปนสิทธิแก่ผู้รับพระราชทานนั้น ถ้าแลเมื่อหน้าไปเข้าคนซึ่งพระราชทานนั้นเกิดลูกชายหญิงสืบไป ก็ให้เปนสิทธิแก่ผู้นั้น” (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 33)

การพระราชทานไพร่ทาสและทรัพย์สินต่าง ๆ ให้กับเจ้านายและขุนนางนี้ จะเห็นได้ว่า สามารถเป็นทรัพย์สินที่ตกทอดให้แก่ลูกหลานได้ ถ้าทรัพย์สินนั้นเป็นทรัพย์สินนอกเครื่องพัทธยา เช่น ลูกหลานของไพร่ทาสที่เกิดขึ้นหลังจากพระราชทานมาอยู่กับเจ้านายและขุนนางแล้ว ก็จะเป็นสิทธิทางมรดกให้กับลูกหลานขุนนางได้ การพระราชทานไพร่ทาสและทรัพย์สินต่าง ๆ จะพระราชทานตามยศ ตำแหน่งบรรดาศักดิ์ ดังนั้น เจ้านายและขุนนางที่มียศ ตำแหน่งที่สูงกว่าก็จะมีไพร่ทาสที่มากกว่าผู้ที่มียศ ตำแหน่งที่ต่อยกกว่า

นอกจากได้มาจากการพระราชทานแล้ว เจ้านายและขุนนางอาจหาไพร่สมเพิ่มเติมเพื่อสถานภาพและศักดิ์ศรีของเจ้านายและขุนนางเอง เช่น การซื้อคนที่เป็นทาส แล้วปล่อยให้ทาสนั้นเป็นอิสระหรือเป็นไท เนื่องจากค่าตัวหลุดเพราะเจ้าเงินยกให้ ก็จะต้องมาเป็นไพร่สมของเจ้าเงินที่ซื้อมา (ชัย เรื่องศิลป์, 2539, หน้า 184) การมีจำนวนไพร่สมในสังกัดนั้น ไม่มีการกำหนดแน่นอนว่าเจ้านายหรือขุนนางแต่ละตำแหน่งจะมีไพร่สมเท่าใด ดังนั้นวิธีนี้จึงเป็นวิธีหนึ่งในการเพิ่มจำนวนไพร่สมที่เจ้านายและขุนนางสามารถทำได้

สำหรับทาสนั้น เจ้านายและขุนนางอาจได้ทาสมาจากหลากหลายวิธีตามชนิดของทาสแต่ละประเภท ซึ่งจะพบว่า มีทั้งทาสที่ขายตัวลงเป็นทาส การเป็นทาสโดยกำเนิด การได้ทาสมาโดยการยกให้ และทาสเชลย ซึ่งทาสเหล่านี้กฎหมายได้มีการกำหนดให้เจ้านายและขุนนางไม่สามารถดำเนินการตามใจชอบในการใช้แรงงาน เห็นได้จากการมีกฎหมายระบุถึงการเอาพี่น้องลูกหลานไปขายฝากไว้ในเบ็ยหนึ่งแสนขึ้นไปนั้น ได้ระบุว่า มุลดนายนั้นต้อง “ให้ค่อยใช้ค่อยสอยอย่าให้ทำร้ายแก่ผู้คนท่าน ถ้ามันหมี่ตี ให้เอาไปเวนแก่ผู้ขายคืนเรียกเอาเงิน” (พระไอยการทาส มาตรา 5) แสดงให้เห็นว่า รัฐเน้นในการใช้แรงงานของทาสว่าจะต้องไม่ทำร้ายผู้คนของรัฐจนทำให้เกิดการบาดเจ็บล้มตาย

การครอบครองทาสนั้น แม้ว่ามูลนายจะโกรธเกลียดทาสนั้น แต่มูลนายก็ทำได้เพียงแค่อำนาจสั่งสอนเท่านั้น การจะลงโทษใด ๆ แก่ทาสนั้นกฎหมายได้ระบุว่าห้ามกระทำทาสถึงตาย ดังที่กำหนดว่า “ผู้ใดค้ำเคียดแก่ข้าคนตนใช้ ท่านให้ตีแต่พอให้หลาบปราบแต่พอให้กลัว ท่านมิให้ล้มตายเลย ถ้ามันคนร้ายสั่งสอนมิได้ให้ชายมันเสีย ถ้าตีมันตายให้ใหม่โดยศักดิ์มือ ‘ไม้ เหลกนั้นแล’ (พระไอยการทาส มาตรา 8) นอกจากนี้ ในกฎหมายฉบับเดียวกันนี้ได้กล่าวถึงการขายฝากคนให้แก่ นายเงินนั้นว่า หากค่าตัวต่ำกว่า 14 แสนเบี้ย “ให้ค่อยใช้สอย ผิดพลั้งสิ่งใดทำแต่ ภาควร อย่าให้เจ้าสินข่มเหงใส่ชื่อคาไซตรวนตีจำทำโดยอุก มีบาดเจ็บคันหักบอดประการใด ท่านว่าเจ้าสินมิชอบ” (พระไอยการทาส มาตรา 9) แสดงให้เห็นว่ากรณีที่มีการขายคนลงไว้กับนายเงินนั้น นายเงินมีข้อจำกัดของการใช้งานคนเหล่านั้นด้วยการป้องกันมิให้มีการลงโทษถึงตายนี้แสดงให้เห็นว่า รัฐเห็นความสำคัญของแรงงานที่จะช่วยสร้างผลผลิตและประโยชน์ให้กับมูลนาย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางอ้อมแก่รัฐในการเก็บภาษีอากรด้วย

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่า ถึงแม้เจ้านายและขุนนางจะมีอำนาจเป็นใหญ่เหนือไพร่ทาสของตน แต่ก็มีข้อจำกัดในการปฏิบัติต่อไพร่ทาสในหลายกรณี เช่นมิให้ล้มตาย หรือมูลนายใส่ชื่อคาจนบาดเจ็บเป็นสิ่งไม่ควรทำ ทั้งนี้เพราะรัฐให้ความสำคัญกับกำลังของผู้คน แรงงานและจำนวนคนของรัฐ ซึ่งจะมีส่วนในการเพิ่มความมั่งคั่งทางรายได้และความแข็งแกร่งด้านความมั่นคงให้กับรัฐ กฎหมายจึงกำหนดไว้เพื่อป้องกันมิให้มูลนายทำให้ผู้คนที่เป็นแรงงานไม่ว่าไพร่หรือทาสนั้นได้รับการคุ้มครองไม่ว่าจะอยู่ในสังกัดใด ดังนั้นเจ้านายหรือขุนนางก็จะมีกรอบในการครอบครองทรัพย์สินประเภทไพร่ทาสนี้

รัฐกับการจัดสรรทรัพย์สินมรดก

โครงสร้างสถานะทางชนชั้นกับการครอบครองทรัพย์สินอันเกิดมาจากระบบศักดินา เป็นปัจจัยในการกำหนดฐานะพื้นฐานในการครอบครองทรัพย์สินที่แต่ละบุคคลมีสิทธิครอบครอง ดังนั้นการได้มาซึ่งทรัพย์สินทั้งไพร่ทาสผู้คน รวมถึงทรัพย์สินอื่น ๆ ของเจ้านายและขุนนาง ส่วนหนึ่งจะได้มาจากการพระราชทานตามยศ ตำแหน่งบรรดาศักดิ์ ดังนั้นเมื่อเจ้านายหรือขุนนางนั้นได้ตายลง รัฐได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการและแบ่งปันทรัพย์สินนั้นผ่านเงื่อนไขในการจัดการมรดก ทั้งนี้เพราะทรัพย์สิน

ที่จะมีการแบ่งปันมรดกนั้น ส่วนหนึ่งมีพื้นฐานมาจากการจัดสรรที่พระมหากษัตริย์ได้พระราชทานให้

การได้มาและการครอบครองทรัพย์สินของขุนนาง ที่มาจากโครงสร้างของระบบศักดินา มาจากการพระราชทานยศ ตำแหน่ง บรรดาศักดิ์ ซึ่งมีผลต่อการครอบครองที่ดินและแรงงานในสังกัด ดังที่ปรากฏในพระธรรมมนู ว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเลี้ยงให้มีศักดิ์” ดังนั้น รัฐจึงมีความชอบธรรมในการเข้ามามีส่วนในการจัดการทรัพย์สินที่เรียกว่า มรดกหลวง โดยเฉพาะทรัพย์สินของขุนนางที่มีศักดินา 400 ขึ้นไปถึงศักดินา 10000 ซึ่งได้รับพระราชทานเครื่องพัทธยา เมื่อถึงแก่อนิจกรรมให้ผู้รักษาทรัพย์สินมรดกทำบัญชีฎีกามรดกมายื่นแก่กรมมรดกตามความเป็นจริง อย่าเบียดบังอำพลางไว้ ถ้ามีศักดินาต่ำกว่า 400 ลงมาถึงศักดินา 10 ให้ผู้รักษามรดกทำบัญชีมายื่นให้ขุนศรีราชบุตรเอามาพิจารณา ถ้าเป็นขุนนางในหัวเมืองให้กรมมรดกหัวเมืองเป็นผู้พิจารณา (พระธรรมมนู มาตรา 7) ซึ่งสอดคล้องกับที่มีการตราไว้ในพระไอยการลักษณะมรดก ความว่า

“เสนาพฤตมาตย์ราชมนตรีผู้มีบันดาศักดิ์ก็ดี แลเสขฐีคุณหลดดีอันมีอยู่ในพระมหานครบันดาเข้าเฝ้าก็ดีมิได้เข้าเฝ้าก็ดี มีแก้วแหวนทองเงินสรรพทรัพย์สิ่งใดๆ แลเครื่องพัทธยาทั้งปวงเปนอันมาก แลผู้มีบันดาศักดิ์ทั้งนี้เปนโรคอาพาธหนักถึงแก่อนิจกรรมก็ดี มรณาสรรณก็ดี ถึงแก่กรรมก็ดี ให้มีสละมรดกโดยกระทรวงการนั้น ทำบัญชีมรดกพัทธยา แลบัญชีแก้วแหวนทองเงินสรรพทรัพย์สิ่งใด แลบัญชีสมผลโดยขนาดตามสัตยานุสังข์ แล้วให้อามากราบบังคมทูลพระกรรณฯ ถ้ามีพระราชโองการมาณพระบันทูลตรัสพระราชทานให้แต่งให้แก่ลูกหลานที่น้องพ้องพันธุผู้ถึงมรณภาพนั้นฉันใด ให้สละมรดกตราไว้โดยตรัสสั่งนั้น แล้วให้สละมรดกเรียกพี่น้องบุตรภริยา ผู้รักษาแก้วแหวนเงินทองพัทธยาทั้งปวงนั้น ออกมาตราเอาคำผู้รักษาของนั้นไว้ แล้วให้ทำบัญชีมรดกแลบัญชีสมผล ให้จำเสมียรเอาหนังสือทานบนแก่ผู้รักษามรดกไว้จงหมั่นคง ให้ญาติพี่น้องบุตรภรรยาทำบัญชีทรัพย์มรดกมายื่นแก่สละมรดก ให้ทำบัญชีสมผล มายื่นแก่พระสุภาวะดีโดยสัตยานุสังข์” (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 43)

การทำบัญชีมรดก ดังกล่าวนี้นั้น ส่วนหนึ่งเป็นการโอนทรัพย์สินที่เจ้านายและขุนนางมีกลับเข้าสู่พระคลังหลวง จะเห็นได้ว่า ในกฎหมายพระไอยการลักษณะมรดกได้แสดงให้เห็นถึงสิทธิของรัฐ (หมายรวมถึงพระมหากษัตริย์ด้วย) ว่ามีส่วนร่วมในมรดกของขุนนางในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ขุนนางที่มีเครื่องพัทธยาที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้ ดังความว่า

“มาตราหนึ่ง เสนาบดีมลตรีมุขลูกขุน เจ้าราชินิกุลขุนหมื่นพันทนายผู้มีบันดาศักดิ์ทั้งปวง แลบิดามานดาแต่งให้มีเรือนแต่อายุสมควรจะมีเรือน แลคนทั้งนั้นมีทรัพย์สิ่งสินด้วยผลราชการอันพระราชทานให้ก็ดี แลมีทรัพย์สิ่งสินขึ้นด้วยทำมาหากินด้วยกันก็ดี แลผู้นั้นถึงแก่มรณภาพลง ให้เอาเครื่องสรรพาวุธช้างม้า เครื่องพัทธยาบัวไพร่ แลเรือยาวแต่ 7 วาขึ้นไปยกไว้เป็นหลวง...” (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 3)

นอกจากนี้ทรัพย์สินที่เหลือจากบัญชีพัทธยา ให้นำมาจัดสรรมรดก รัฐก็ยังคงเข้ามามีส่วนในมรดก ดังที่มีการกำหนดให้มีการแบ่งส่วนหนึ่งเข้าพระคลังหลวง ความว่า

“...แลทรัพย์สินสิ่งสินทาสกรรมกร เรือกสวนไร่นานั้น ยังมากน้อยเท่าใดให้ประมาณไว้ ถ้าแลผู้มรณภาพนั้น มีนี้มากน้อยเท่าใดก็ดี ให้บิดามานดาบุตรภรรยาเอาทรัพย์สินนั้นขึ้นใจครบก่อน ถ้าแลผู้มรณภาพหาไม่ได้ก็ดี ให้เอาทรัพย์สินของทั้งปวงซึ่งยังอยู่นั้น แบ่งออกเป็นส่วนให้ทำเป็นสี่ภาค ๆ หนึ่งเข้าพระคลังหลวง ภาคหนึ่งให้แก่บิดามานดา ถ้าแลบิดาถึงแก่มรณภาพยังแต่มานดา ให้มานดานั้นได้ทรัพย์สินทั้งส่วน ถ้ามานดาถึงแก่มรณภาพยังแต่บิดา ให้บิดานั้นได้ทรัพย์สินทั้งส่วน ถ้าบิดามานดาหย่าร้างกันแล้ว ให้ได้ทรัพย์สินคนละกึ่งส่วน แลภาคหนึ่งให้แก่พี่น้องลูกหลาน แลญาติกาผู้ถึงมรณภาพ ภาคหนึ่งให้แก่พี่รียา ถ้าแลผู้มรณภาพนั้นหาแม่เจ้าเรือนมิได้ ให้ยกไว้เป็นหลวง” (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 3)

หรือหากขุนนางนั้นไม่มีบิดามารดา หรือภรรยาที่จะมารับส่วนแบ่งของมรดก กฎหมายก็กำหนดให้ส่วนแบ่งนั้นตกเป็นของหลวง ความว่า

“มาตราหนึ่ง ถ้าบิดามารดาผู้มรณภาพนั้นหาไม่ได้ แลทรัพย์สินสิ่งของทาสกรรมกรชายหญิงอันเป็นเครื่องบริโภคทั้งปวงนอกจากเครื่องสรรพาวุธพัทธยาที่เป็นของหลวงนั้น ให้แบ่งปันออกเป็นสามภาค ๆ หนึ่งเข้าพระคลังหลวง ภาคหนึ่งให้แก่พี่น้องลูกหลานแลญาติกาผู้ถึงมรณภาพ ภาคหนึ่งให้แก่พี่รียา ถ้าแลผู้มรณภาพนั้น

หาแม่เจ้าเรือนมิได้ให้ยกไว้เป็นหลวง” (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 4)

การโอนทรัพย์สินของเจ้านายและขุนนางนั้น รวมไปถึงภรรยาที่ได้พระราชทานให้กับขุนนางด้วยว่า หากภรรยาที่ทรงพระราชทานนั้นได้ตายลง ทรัพย์สินของภรรยาพระราชทานนั้นส่วนหนึ่งต้องคืนให้กับหลวง (รัฐ) ด้วย ดังที่กฎหมายกำหนดว่า

“มาตราหนึ่ง พระราชทานเมียให้แก่ขุนมนุนายผู้ใดแลเมียพระราชทานนั้นล้มตาย ท่านว่าหญิงผู้ตายนั้นเป็นข้าหลวง ท่านให้เอาทรัพย์สินเดิมแลสิ้นสมรสแห่งหญิงผู้ตายนั้นแบ่งออกเป็นสามภาค ๆ หนึ่งยกไว้เป็นหลวง ภาคหนึ่งไว้ให้แก่ผู้ภาคหนึ่งไว้แก่ญาติหญิงผู้ตายนั้น” (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 34)

หรือในกรณีของเศรษฐี คหบดีเสียชีวิตลง และไม่มีญาติพี่น้อง รัฐก็ออกกฎหมายโอนทรัพย์สินของเศรษฐีนั้นเข้าเป็นของหลวง ดังในพระไอยการลักษณะมรดกกว่า “มาตราหนึ่ง เศรษฐีคหบดีผู้มั่งมีทรัพย์สินแลถึงแก่มรณภาพ หากญาติพี่น้องพงษามิได้ ท่านให้เอาทรัพย์สินสิ้นแก้วแหวนเงินทองช้างม้าข้าคนเครื่องบริโภคทั้งปวงนั้นเข้าทูลงพระคลังหลวง” (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 48) จะเห็นได้ว่า การโอนทรัพย์สินมาให้เป็นของหลวงนั้น จะกระทำกับเจ้านาย ขุนนางที่มีศักดินา 400 ขึ้นไป และเศรษฐีคหบดี ซึ่งส่วนหนึ่งคือไพร่ที่มีโอกาสและความสามารถในการค้าขายจนได้ชื่อว่าเป็น เศรษฐีคหบดีผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์ (วางควา นิพัทธ์สุขกิจ, 2550, หน้า 17-18) ส่วนขุนนางศักดินาต่ำกว่า 400 ลงมา มิได้บัญญัติว่าจะต้องนำเข้าเป็นของหลวง เพียงกำหนดไว้ถึงเกณฑ์การแบ่งปันให้กับ 3 ส่วนใหญ่ คือ บิดามารดา สามีภริยา และญาติพี่น้องลูกหลานเหลนเท่านั้น (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 51)

การที่รัฐกำหนดให้มีการจัดสรรทรัพย์สินอันเป็นมรดกคืนให้กับรัฐนั้น เป็นเพราะทรัพย์สินต่าง ๆ ที่ขุนนางครอบครองนั้น ส่วนหนึ่งได้มาจากการพระราชทาน จึงเป็นสิทธิที่พึงได้ของรัฐ โดยจะมีการจัดเข้าสู่พระคลังหลวง การดำเนินการจัดสรรทรัพย์สินมรดกคืนให้กับรัฐดังกล่าว จึงเป็นการควบคุมความมั่งคั่งของขุนนางมิให้มีทรัพย์สินมรดกมากเกินไป (จิตรสิงห์ ปิยะชาติ, 2554, หน้า 151) ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อความมั่นคงในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างที่เห็นชัดถึงความหวาดระแวงในอำนาจของขุนนาง เช่น ในสมัยพระเจ้าปราสาททองที่ทรงกำจัดขุนนางระดับสูงหลายคน และทุกครั้งจะจัดการบริวารทรัพย์สินสมบัติบ้านเรือนและข้าทาสหมดสิ้น (วันวลิต, 2507, หน้า 81, 91, 93, 94)

สำหรับการจัดสรรสิทธิในมรดก โดยเฉพาะสิทธิสำหรับลูกหลานในฐานะการเป็นทายาทผู้ได้รับมรดก หลายมาตราในพระไอยการลักษณะมรดกได้บัญญัติถึงสิทธิของลูกหลานว่ามีสิทธิที่จะได้รับมรดก โดยได้จำแนกประเภทของลูกที่มีสิทธิที่จะได้รับมรดกไว้ 6 ประเภท คือ "ลักษณะบุตรอันจะได้ทรัพย์มรดกนั้น คือ บุตรอันเกิดด้วยภริยาสุขอแลภริยาพระราชทาน 1 เกิดด้วยอนุภริยา 1 เกิดด้วยทาสีภริยา 1 แลบุตรมาด้วยสามี 1 มาด้วยภริยา 1 แลบุตรบุญธรรมของท่านเอามาเลี้ยงแต่น้อย 1 แลบุตร 6 จำพวกนี้ควรจะได้ส่วนแบ่งปันทรัพย์มรดกแห่งบิดามารดา" (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 8)

โดยกำหนดถึงรายละเอียดว่าลูกหลานเหลนลื้อ รวมทั้งลูกบุญธรรมนั้น จะมีสิทธิได้รับมรดกในสัดส่วนมากน้อยเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับสถานภาพว่าเป็นลูกหลานของภรรยาประเภทไหน จากการเปรียบเทียบจะเห็นได้ว่าลูกหลานของภรรยาหลวงจะได้รับสิทธิในมรดกที่มากกว่า ซึ่งการที่จะได้รับมรดกนั้นลูกหลานเหล่านี้มีหน้าที่ที่จะต้องแสดงความกตัญญูด้วยการร่วมปลงศพของบิดามารดาด้วย (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 9, 10, 11, 12) ความกตัญญูนี้ถือเป็นหน้าที่สำคัญของลูกหลานที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เห็นได้จากกรณีที่พ่อแม่สามารถนำลูกไปขายได้ ลูกก็ต้องมีความกตัญญูรู้คุณของบิดามารดา เป็นต้น

จากการจัดสรรสิทธิในมรดกจะพบว่า ทรัพย์สินส่วนหนึ่งจะต้องส่งกลับคืนพระคลังหลวงผ่านบัญชีทรัพย์สินที่เรียกว่า พัทยา ขณะเดียวกันในการแบ่งปันมรดกจากทรัพย์สินที่เหลืออยู่ ก็จะทำให้ทายาทที่รับมรดกนั้นจะต้องแบ่งปันทรัพย์สินออกเป็นส่วน ๆ ทำให้ผู้สืบทอดมรดกไม่สามารถครอบครองความมั่งคั่งไว้ได้ อีกทั้งทรัพย์สินส่วนหนึ่งก็จะถูกแบ่งให้กับพระคลังหลวงอีกส่วนหนึ่ง (รวมกับส่วนที่เป็นพัทยาเป็นสองส่วน) บทบาทในการจัดสรรมรดกดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นวิธีการของรัฐในการจัดการนำทรัพย์สินจากเจ้านายและขุนนางกลับสู่ท้องพระคลัง ซึ่งจะทำให้ท้องพระคลังหลวงมีความมั่งคั่ง และส่งผลให้เกิดความมั่นคงแก่ราชอาณาจักรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

สรุป

บทบาทของรัฐในการจัดการทรัพย์สินในสมัยอยุธยา รัฐได้มีบทบาทตั้งแต่การจัดโครงสร้างทางสังคมตามระบบศักดินา ที่มีการแบ่งคนในสังคมออกเป็นชนชั้น

ต่าง ๆ มีการพระราชทานทรัพย์สินเพื่อประกอบยศ ตำแหน่ง บรรดาศักดิ์ คือ ที่ดิน ไพร่ทาส เป็นเบื้องต้น ทำให้เจ้านายและขุนนางเป็นผู้ที่มีทรัพย์สินและมีสิทธิในการครอบครองและจัดการทรัพย์สินเหนือกว่าไพร่ทาส รวมทั้งมีโอกาสในการแสวงหาทรัพย์สินเพิ่มเติมจากระบบเศรษฐกิจ เจ้านายและขุนนางจึงมีความมั่งคั่งกว่าไพร่ทาสทั่วไป บทบาทของรัฐในการจัดสรรทรัพย์สินจะพบเด่นชัดอีกครั้งเมื่อเจ้านายและขุนนางเสียชีวิตลง รัฐมีการเรียกเก็บค่านทรัพย์สินที่เป็นเครื่องพัทธยา รวมถึงทรัพย์สินบางส่วนที่เป็นมรดกคืนเข้าพระคลังหลวง เพื่อเป็นการลดความมั่งคั่งของขุนนางลง

การจัดการสิทธิในทรัพย์สินดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่ารัฐหรือพระมหากษัตริย์ทรงจัดสรรทรัพย์สินเพื่อเป็นการส่งเสริมระบบการปกครองที่ต้องการให้มีลำดับชั้นของการบังคับบัญชาตามระบบศักดินา ขณะเดียวกันเป็นการดำรงสถานะทางการปกครองของชนชั้นปกครองให้สูงกว่าผู้ใต้ปกครอง (ไพร่ ทาส) อีกทั้งรัฐยังกำหนดให้การครอบครองไพร่ทาสของเจ้านายและขุนนางนั้นมีลักษณะที่รัฐสามารถควบคุมและป้องกันแรงงานทาสมิให้มีการขาดเจ็บ สูญเสีย ซึ่งจะเป็นผลดีต่อการผลิต และได้มาซึ่งสินค้าที่จำเป็นสำหรับระบบเศรษฐกิจของอยุธยา ซึ่งเป็นการจัดการทรัพย์สินเพื่อความมั่งคั่งและมั่นคงของรัฐ

บรรณานุกรม

- คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- จิตรสิงห์ ปิยะชาติ. (2554). *อยุธยา แผ่นดินประวัติศาสตร์ชาติไทย รวมประวัติศาสตร์อาณาจักรอยุธยาที่คนไทยควรรู้*. กรุงเทพฯ: ยิปซี.
- ชัย เรื่องศิลป์.(2539). *ประวัติศาสตร์สมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2546). *อยุธยา: Discovering Ayutthaya*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโดยใต้ประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ธรรมศาสตร์และการเมือง, มหาวิทยาลัย. (2529). *ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง (3 เล่ม)*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. (2536). *เอกสารประกอบการสอน รายวิชา 415 210 ประวัติศาสตร์อยุธยา*. นครปฐม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- โยส เซาเต็น. (2513). "จดหมายเหตุของโยส เซาเต็น" แปลโดย ขจร สุขพานิช. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 เล่ม 47*. กรุงเทพฯ: องค์การการค้าของคุรุสภา.
- เรื่องวิทย์ ลิ้มปนาท.(2557). *แนวคิดสิทธิในทรัพย์สินจากกฎหมายตราสามดวง*. ชลบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ลาลูแบร์, ซีมอง เดอ.(2510). *ราชอาณาจักรสยาม Du Royaume de Siam*. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร.พระนคร: ก้าวหน้า.
- วราพร ภู่งศ์พันธ์.(2545). *แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอยุธยา*. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 25(1), 52- 69.
- วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. (2550). *หนังสือวางไม้ฝาง ช้าง ของป่า การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ 22-23*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- วันวลิต. (2507). *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์)* พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสงัด จันทราภัย ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร 26 พฤศจิกายน.

- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2549). *กฎหมายตราสามดวง: หน้าต่างสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สามลดา.
- เวลส์, ควอริช. (2519). *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. แปลโดย กาญจน์สมเกียรติกุล และยุพาชุมจันทร์. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519.
- สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ. (2548). เศรษฐกิจสมัยอยุธยา พ.ศ.2112-2310 เศรษฐกิจแบบไม่ทำเองใช้เอง. *วารสารเมืองโบราณ*, 31(1), 68-90.
- อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. (2518). *สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์: 2325-2416*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์นิเทศ.
- _____. (2535). *สังคมไทยในกฎหมายตราสามดวง: โครงสร้างในกระดองกฎหมายในกฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.